

MEDIATSIYA INSTITUTINING HUQUQIY ASOSLARI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Raxmonaliyev Mirjalol Avazbek o‘g‘li

Toshkent davlat yuridik universiteti Magistr bosqichi talabasi

Kirish

Zamonaviy huquqiy tizimlarda fuqarolik, iqtisodiy, mehnat, oila va boshqa turdagi nizolarni tezkor, samarali va insonparvarlik tamoyillari asosida hal qilish zarurati tobora ortib bormoqda. Shu munosabat bilan, muqobil nizolarni hal etish usullaridan biri — mediatsiya instituti global miqyosda keng e‘tirof etilmoqda. Mediatsiya — bu suddan tashqari, ixtiyoriy asosda amalga oshiriladigan kelishuvga erishish jarayoni bo‘lib, taraflar o‘rtasidagi nizo va kelishmovchiliklarni tinch yo‘l bilan hal etishni maqsad qiladi. Bu jarayonni neytral va mustaqil shaxs — mediator olib boradi.

Mediatsiyaning asosiy ustunliklari — bu vaqt va mablag‘ tejalishi, maxfiylik, tomonlarning teng huquqliligi va o‘zaro hurmat asosida muloqot olib borilishi, shuningdek, o‘zaro munosabatlarni saqlab qolish imkoniyatidir. Dunyodagi rivojlangan davlatlar, jumladan AQSh, Singapur, Niderlandiya, Buyuk Britaniya kabi mamlakatlar ushbu institutni nafaqat sudlar bilan integratsiyalashgan tarzda, balki ijtimoiy barqarorlikka xizmat qiluvchi vosita sifatida qo‘llamoqdalar [1].

O‘zbekiston Respublikasida ham oxirgi yillarda huquqiy tizimni liberallashtirish, sud yukini kamaytirish va fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirish doirasida mediatsiya institutiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Xususan, 2018-yilda “Mediatsiya to‘g‘risida”gi Qonunning qabul qilinishi ushbu yo‘nalishda tarixiy qadam bo‘ldi. Mediatsiya mexanizmining qonunchilik darajasida tartibga solinishi uni huquqiy muomalaga kiritdi va asta-sekin jamiyatda mustahkam o‘rin egallashiga zamin yaratdi [2].

Shuningdek, ushbu institutning xalqaro tajribalarga, jumladan Singapur modeli asosida tahlil qilinishi, O‘zbekistonda mediatsiyani rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlarini belgilab berishga yordam beradi. Mediatsiya nafaqat huquqiy nizolarni hal qilish, balki ijtimoiy totuvlikni mustahkamlash, fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mediatsiya institutining huquqiy asoslari

Mediatsiya institutining huquqiy asoslari mazkur institutning davlat tomonidan tan olinishi, qonunchilikda mustahkamlanishi va uning amaliy mexanizmlarining ishlab chiqilishi bilan bog'liq. O'zbekistonda mediatsiyaning huquqiy asoslarini shakllantirish jarayoni bosqichma-bosqich va izchil amalga oshirilmoqda. Bu borada asosiy normativ-huquqiy hujjat 2018-yil 3-iyulda qabul qilingan "Mediatsiya to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunidir.

Mazkur Qonun 5 bob va 29 moddadan iborat bo'lib, unda mediatsiya institutining asosiy tushunchalari, prinsiplari, mediatorlarning huquqiy maqomi, mediatsiya tartibi va uni qo'llash doiralari aniq belgilab berilgan. Qonun mediatsiyaning ixtiyoriylik, taraflarning tengligi, oshkoralikdan xoli maxfiylik, vositachining xolisligi va mustaqilligi kabi prinsiplarni o'z ichiga oladi. Mediatsiya jarayonida tomonlar o'zaro kelishgan holda nizoni tinch yo'l bilan hal qilishga erishadilar [3]. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksiga, Iqtisodiy protsessual kodeksiga va Ma'muriy sud ishlarini yuritish kodeksiga ham mediatsiya institutiga oid qo'shimcha normalar kiritilgan. Jumladan, sudlar ishni ko'rib chiqishdan oldin yoki uning har qanday bosqichida tomonlarga mediatsiyani taklif qilishi mumkin. Sud jarayonlarida ishtirok etayotgan tomonlar mediator orqali kelishuvga erishsalar, bu kelishuv sud qaroriga tenglashtiriladi va ijro uchun majburiy bo'ladi.

Singapur tajribasi bilan solishtirish

Mediatsiya instituti Singapurda yuqori darajada rivojlangan va huquqiy tizimning muhim elementiga aylangan. Singapur hukumati mediatsiyani nizolarni hal qilishning samarali, arzon va tezkor usuli sifatida ilgari suradi. 1997-yilda tashkil etilgan Singapur Mediatsiya Markazi (Singapore Mediation Centre, SMC) bu borada yetakchi rolni o'ynaydi. SMC orqali har yili minglab nizolar muvaffaqiyatli hal qilinadi. Mediatsiya Singapurda nafaqat fuqarolik va iqtisodiy nizolarda, balki xalqaro tijorat nizolarida ham keng qo'llaniladi [4].

Singapur hukumati 2017-yilda "Singapore Convention on Mediation" (rasman: United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation) ni tashabbus qilib, uni qabul qildirdi. Bu xalqaro konvensiya xalqaro

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfseries.com

24th June, 2025

miqyosdagi mediatsiya orqali erishilgan kelishuvlarni tan olish va ijro etishni ta'minlashni ko'zda tutadi. Singapur konvensiyasi bugungi kunda ko'plab davlatlar tomonidan ratifikatsiya qilingan va u xalqaro savdoda mediatsiyaning rolini mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi.

O'zbekiston va Singapur tajribasi o'rtasida bir qancha umumiyliklar bilan bir qatorda farqlar ham mavjud. Umumiy jihatlar shundan iboratki,

1. Har ikkala davlatda ham mediatsiya maxsus qonun orqali tartibga solinadi.
2. Mediatsiya ixtiyoriylik, xolislik, maxfiylik kabi prinsiplar asosida olib boriladi.
3. Mediatsiya institutini keng jamoatchilikka tanitish va malakali mediatorlarni tayyorlashga e'tibor beriladi.

Farqli jihatlar:

1. Singapurda mediatsiya keng qamrovli va xalqaro savdo nizolarini hal qilish vositasi sifatida ham faol qo'llaniladi.
2. Singapurda mediatsiya bo'yicha markazlashtirilgan, yuqori malakali va raqamlashtirilgan xizmatlar tizimi mavjud, O'zbekistonda esa bu tizim endigina shakllanmoqda.
3. Singapurda sudlar mediatsiyaga yo'naltirish vakolatiga ega va bu keng qo'llanilayotgan bo'lsa, O'zbekistonda bu amaliyot hali keng ommalashmagan.

O'zbekiston Singapur tajribasidan quyidagi jihatlarda o'rnak olishi mumkin:

- Mediatsiyaning xalqaro savdo va investitsiya nizolarida qo'llanish doirasini kengaytirish;
- Mediatsiya markazlarining texnologik infratuzilmasini rivojlantirish;
- Mediatorlar malakasini oshirish uchun xalqaro standartlarga mos o'quv dasturlarini ishlab chiqish;
- Mediatsiyaga oid xalqaro konvensiyalarga qo'shilish va ularni milliy qonunchilik bilan uyg'unlashtirish [5].

Mediatsiya institutining rivojlanish bosqichlari

Mediatsiya instituti tarixan qadimiy jamiyatlarda mavjud bo'lgan nizolarni murosa bilan hal qilish an'alariga asoslangan. Ammo zamonaviy huquqiy kontekstda u bir

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfseries.com

24th June, 2025

necha bosqichda shakllanib, bugungi holatga yetib kelgan. Mediatsiya institutining rivojlanish bosqichlarini quyidagicha tavsiflash mumkin:

An'anaviy murosas institutlari (Qadimgi davr – XX asr boshlarigacha) Qadimgi Sharq, Rim va Yunon jamiyatlarida, shuningdek islom huquqida nizolarni keksalar, diniy arboblardan yoki urug' oqsoqollari orqali hal qilish an'analari mavjud bo'lgan. Bunda asosiy maqsad taraflar o'rtasida adolatli kelishuvga erishish va ijtimoiy barqarorlikni saqlash bo'lgan. O'zbek xalq urf-odatlarida ham "oqsoqollar murosasi" mediatsiyaning mahalliy ko'rinishi sifatida namoyon bo'lgan.

Rasmiylashtirish bosqichi (XX asr o'rtalaridan) XX asrda, ayniqsa Ikkinchi jahon urushidan so'ng, industrial davlatlar sud tizimidagi yuklamani kamaytirish va taraflar o'rtasida barqaror munosabatlarni saqlab qolish uchun mediatsiyani muqobil nizolarni hal qilish usuli sifatida qonunchilikka kiritishni boshladilar. AQSh, Kanada va G'arbiy Yevropa davlatlari bu borada yetakchi bo'ldi. 1960-yillarda AQShda "Alternative Dispute Resolution (ADR)" konsepsiyasi paydo bo'ldi.

Institutlashtirish va xalqaro integratsiya (XXI asr boshidan) So'nggi yigirma yillikda mediatsiya global miqyosda rivojlanib, xalqaro tashkilotlar tomonidan ham tan olindi. 2018-yilda BMT tomonidan qabul qilingan "Singapore Convention on Mediation" bu institutni xalqaro savdo nizolarida ham samarali qo'llash imkonini yaratdi. Mediatsiya nafaqat davlatlar ichida, balki xalqaro nizolarni hal qilishda ham muhim vosita sifatida qaralmoqda [6].

O'zbekistonda rivojlanish bosqichi (2018-yildan hozirgacha) O'zbekistonda mediatsiya instituti mustaqil ravishda faqat 2018-yildan keyin huquqiy asosda shakllana boshladi. "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonun qabul qilinishi bilan bir qatorda mediatsiya markazlari tashkil qilindi, mediatorlar ro'yxatdan o'tkazilmoqda va bu yo'nalishda mutaxassislar tayyorlanmoqda. Ayni vaqtda mediatsiya oilaviy, mehnat, iqtisodiy va fuqarolik nizolarini hal qilishda qo'llanilmoqda. Rivojlanishning bu bosqichi mediatsiyani sud-huquq tizimining ajralmas bo'g'iniga aylantirish sari qadamdir.

Xulosa

Mediatsiya instituti zamonaviy huquqiy tizimlarda adolat, tezlik va ijtimoiy barqarorlik tamoyillarini uyg'unlashtirgan muhim vosita sifatida shakllanmoqda. U

sud-huquq tizimining to‘liq funksional qismi emas, balki uni samarali to‘ldiruvchi, jamiyatda kelishuv madaniyatini rivojlantiruvchi yondashuvdir. O‘zbekiston misolida olib qaralganda, mediatsiya so‘nggi yillarda tez sur‘atlar bilan rivojlanmoqda. Ayniqsa, 2018-yilda "Mediatsiya to‘g‘risida"gi Qonunning qabul qilinishi bilan mazkur institutning huquqiy poydevori yaratildi. Qonuniy bazaning shakllanishi, mediatorlarning tayyorlanishi, mediatsiya markazlarining ochilishi va jamiyatda bu institutning qabul qilinishi — bularning barchasi tizimli rivojlanishning muhim bosqichlari bo‘ldi.

Shu bilan birga, Singapur tajribasi bilan solishtirganda, O‘zbekiston hali mediatsiyani institutsionallashtirish va xalqaro darajada tan olish yo‘lida dastlabki qadamlarda turibdi. Singapurda bu institut mustahkam qonunchilik, ilg‘or IT infratuzilmasi, professional mediatorlar bazasi va xalqaro konvensiyalar bilan uyg‘unlashgan. Bu esa O‘zbekiston uchun ham nafaqat o‘rganiladigan, balki moslashtiriladigan ilg‘or tajriba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Mediatsiyaning muvaffaqiyatli ishlashi nafaqat qonunchilik asoslari, balki ijtimoiy ong, huquqiy madaniyat va ishonch muhitiga ham bevosita bog‘liq. Shu sababli, uni keng joriy qilishda aholining huquqiy ongini oshirish, mediatorlar sifatini nazorat qilish, davlat va nodavlat institutlarining hamkorligini kuchaytirish dolzarb masalalardandir.

Kelgusida mediatsiyaning rivojlanishi fuqarolik, mehnat, iqtisodiy, oilaviy, ekologik va boshqa turdagi nizolarni murosali hal etish vositasi sifatida yanada keng qo‘llanilishi kutilmoqda. Bu nafaqat sudlar yukini kamaytiradi, balki jamiyatda hamjihatlik va murosali madaniyatini shakllantiradi. Mediatsiya instituti — bu faqat nizoni hal qilish vositasi emas, balki madaniyat va ishonch mehanizmidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Azizova D.M. – Muqobil nizolarni hal qilish tizimining O‘zbekistondagi bosqichlari, Toshkent Davlat Yuridik Universiteti maqolalar to‘plami, 2022.
2. Gulyamov S.S. – Mediatsiya va arbitraj: nazariya va amaliyot, Toshkent: Adolat nashriyoti, 2021.
3. Menkel-Meadow, C. – Mediation and Its Techniques, Aspen Publishers, USA, 2017.

E CONF SERIES

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfséries.com

24th June, 2025

4. Boulle, L. – Mediation: Principles, Process, Practice, LexisNexis, London, 2016.
5. UNCITRAL (2019) – United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation (Singapore Convention on Mediation), UN publication.
6. Tursunov A. A. – Fuqarolik ishlari bo'yicha sudlar faoliyatida mediatsiyaning o'rni, TDYU Ilmiy jurnali, 2023.